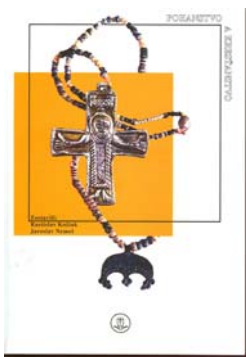

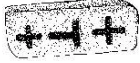
Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. II. 2003 v Banskej Bystrici.

Eds. Rastislav Kožiak – Jaroslav Nemeš.
Bratislava: Chronos, 2004. 320 s.

ISBN 80-89027-12-1

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené. Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

Vlk v stredovekej ľudovej kultúre na Slovensku

Pavol Maliniak - Bohdan Ulašín

MALINIAK, Pavol - ULAŠÍN, Bohdan: *Wolf in the Medieval Culture in Slovakia*. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Bratislava: Chronos, 2004, p. 235-246.

Wolf used to embody various, often antagonistic values. What they have in common is the respect to this animal, often connected with the feeling of danger. Practising the protective habits and various rituals preserved also in the Christian setting is rooted in the distant past. It streams from the spiritual life in which wolf used to have an irreplaceable position. The contrast between the Slavonic and the Christian wolf appears when comparing the sources reflecting the struggle between the surviving folk culture and the ingoing spiritual stream. Several examples of these relations represent only a fragment from the ideas of the people living in past.

KEYWORDS: Ethnography, Slovakia, Medieval Culture, Wolf

Človek už od najstarších čias pripisoval okolitým javom rôzny význam. Prírodné prostredie výrazne ovplyvňovalo život ľudí a predstavy o vlkovi sa preto objavujú v rozvinutej podobe u mnohých národov. Príspevok sleduje veľmi vyhranenú problematiku. Ľudová kultúra je súčasťou duchovného sveta stredovekých ľudí, no pramene z tohto okruhu sú veľmi skromné. Vzťah stredovekého človeka ku zvieratám tu tvorí špecifickú oblasť. Ak je z tejto oblasti ďalej vyčlenený iba samotný vlk, podkladom pre výskum sa nevyhnutne stáva aj materiál minimálne zo širšieho slovanského prostredia. Práca sa pritom snaží odpovedať iba na niektoré otázky a tému neuzatvára. Výraz ľudová kultúra zahŕňa najmä pôvodný, nekresťanský obsah. Ani tu však nemožno hovoriť o jednotných predstavách o vlku. Zároveň aj toto prostredie poznačil kresťanský vplyv. Dochádza tu k prelínaniu a vzájomnému pôsobeniu rôznych vplyvov.

Označenie vlk je všeslovanské a je pravdepodobne odvodené od indoeurópskeho pomenovania pre dravé zviera.¹ Určitú predstavu o význame vlka v myslení Slovanov si možno utvoriť za predpokladu, že tradičná kultúra vo včasnostredovekom období nepodliehala výrazným zmenám. Spolu s náboženstvom zohrávali v tomto svete podstatnú úlohu ľudové

¹ Slov. *vlk* súvisí s čes. *vlk*, poľ. *wilk*, kašub. *wéłk/wilk*, hornoluž. *wjelk*, dolnoluž. *wel'k*, polab. *vauk/vuk*, rus. *volk*, ukr. *vovk*, bielorus. *voŭk*, slovin. *volk*, srb. a chorv. *vuk*, mac. *volk*, bulh. *vălk*, starosl. *vlъkъ*. Praslov. **vьlkъ* je príbuzné s litov. *vilkas*, lot. *vilks*, prus. *wilkis*, gót. *wulfs*, angl. *wolf*, nem. *Wolf*, avest. *vθhrka*, staroind. *vīka*, alb. *ulk*. Všetky tvary vychádzajú z indoeur. základu **ulko* („vlk“), ktorý je odvodeninou z **uel-* (trhať), čo by znamenalo, že vlk je zviera, ktoré trhá, rve. FASMER, M.: *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka I. Perevod s nemeckogo i dopolnenija* O. N. Trubačeva, Moskva 1964, s. 338-339; KUZNECOV, P. S. et al.: *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka III.*, Moskva 1968, s. 148; REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*, Praha 2001, s. 716-717; PECIAR, Š. et al.: *Slovník slovenského jazyka V.*, Bratislava 1965, s. 119-120, 122-123; KOPEČNÝ, F.: *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Praha 1981, s. 416.

zhromaždenia, sviatky, obrady, zvyky a povery.² Najstaršie zmienky o vlku na našom území pochádzajú z cirkevného prostredia. Tieto správy hodnotia vlka podľa jeho významu v kresťanskej symbolike a výnimočne obsahujú aj údaje, kde sa objavuje vnímanie vlka, ktoré je kresťanskému pohľadu cudzie.

R. 869 pápež Hadrián II. posielal arcibiskupa Metoda k Rastislavovi, Svätoplukovi a Kocel'ovi, a povolil v bohoslužbe používanie staroslovienčiny. Pri tejto príležitosti sa objavuje zmienka o neverných cirkvi, ktorých treba poznať podľa ich plodov a chrániť sa pred nimi: „lebo sú to vlci a nie ovce.“³ Biblické podobenstvo o vlku a ovci (zlo a dobro) prináša negatívny obraz vlka. Vlk predstavoval samotného diabla, ktorý sa neustále snažil zmocniť Božieho stáda. Prvoradou úlohou pastierov preto bola ochrana veriacich pred dravými vlkami.⁴ Protikladná dvojica významovo zastupuje „pohanstvo“ a kresťanstvo. Keď r. 973-974 pasovský biskup Pilgrim informuje pápeža Benedikta VI. o šírení kresťanstva medzi Maďarmi v Panónii, pripomína, že pohania s kresťanmi nažívajú svorne a priateľsky. Použil pritom slová proroka Izaiáša: „Vlk a baránok budú sa pásť spolu.“⁵ Kresťanské zosobňovanie zla vo vlku malo svoje pozadie. Rozširovanie kresťanstva sa tak prejavovalo aj prostredníctvom týchto podobenstiev, ktoré mohli spoločnosť roľníkov prijať pomerne skoro.

Vlk mal byť nepriateľský voči hodnotám zosobňujúcim dobro. Život Konštantína uvádza príhodu, ktorá sa Konštantínovi stala na jeho ceste k Chazarom: „A keď v prvú hodinu konal modlitbu, napadli ho Maďari, zavýjajúci ako vlci a chceli ho zabiť.“ Filozof sa však nezľakol a Maďari sa na príkaz Boha ukľudnili, a začali sa mu klaňať. Konštantín ich poučil a oni ho prepustili aj s celou družinou.⁶ V hagiografii nepoukazuje vlčie zavýjanie Maďarov na nezrozumiteľnosť ich jazyka. Môže ísť o symbolické vyjadrenie ich útočných úmyslov. Vlčie zavýjanie sa pokladalo za zlovestné znamenie a Boží zázrak tu pomohol odvrátiť hroziace nebezpečenstvo. Keďže Maďari Konštantína napadli v čase modlitby a on ich následne poučil (vo viere), ich vlčie zavýjanie bolo pravdepodobne aj nekresťanskou rečou.

Stredoveký človek pociťoval pri rozprávaní o vlku bázeň a nepokoj. V rovnakom čase však vedľa seba existovali rôzne vnímania vlka. Vlk často nebol zvieratom, ale skôr objektom predstavivosti. V stredoveku sa inak zobrazoval v pohľade cirkvi, inak v ľudovej kultúre a inak v myslení šľachty.⁷ Cirkev bola oboznámená s významom vlka v slovanskom prostredí a je zrejme, že predkresťanské predstavy o vlku poznala. Pramene zachytávajú tradíciu v podobe, v akej ju cirkev pochopila a upravila. Vlk symbolizoval výnimočné vlastnosti, no rozdiel v chápaní u kresťanov a u Slovanov je zreteľný. Príkladom je prirovnávanie vlka k niektorým slovanským vládcam. Fuldské anály spomínajú Svätoplukov konflikt s Bavormi a jeho prvú a druhú výpravu do Panónie r. 883 a 884: „Svätopluk, knieža Moravanov, s mysl'ou plnou ľsti a zákernosti... A tak knieža zanedlho zo všetkých slovanských krajov zhromaždil veľké vojsko a vtrhol s ním do Panónie. Zúrivo a krvavo vraždil, spôsobom vlka. Väčšinu krajiny ohňom

² GUREVIČ, A. J.: Nebe, peklo, svet. Cesty k lidové kultúre stredoveku, Jinočany 1996, s. 171-220.

³ Listina sa zachovala v Živote Metoda: *Ti bo sutъ vьlci, a ne ovьca, jaže dostoitъ ot plodъ ichъ znati i chranitisa ichъ*. Žitije Mefodija. Magnae Moraviae fontes historici (ďalej MMFH) II., ed. D. Bartoňková et al. (zv. I.-V., Brno 1966 - 1977), kap. 8, s. 150. Samostatne v lat. preklade: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae (ďalej CDSI) I., ed. R. Marsina (zv. I.-II., Bratislava 1971 - 1987), s. 13, č. 16. Zmienka sa nachádza za interpolovanou časťou listiny.

⁴ FORSTNER, D.: Die Welt der christlichen Symbole, Innsbruck – Wien 1986, s. 299.

⁵ *sed ita concordēs sunt pagani cum christianis tantamque ad invicem habent familiaritatem, ut illic Esayę videatur impleri propheta: Lupus et agnus pascentur simul...* CDSI I., s. 42, č. 44.

⁶ *Възврати же са i Filozofъ vъ svoj putъ, i vъ prvъjy časъ molitbu tvoražu emu, napadoša na nъ Ugri, jako i vьčesky vojuže, chotaže i ubiti*. Žitije Konstantina. MMFH II., kap. 8, s. 78-79.

⁷ LOPEZ, B. H.: O vlkoch a ľudoch, Tulčik 2000, s. 197-199; SŁUPECKI, L. P.: Wilkołactwo, Warszawa 1987, s. 118.

a mečom spustošil, rozvrátil a zničil, preto možno plným právom túto pohromu opísať veršom: „Toto je vlasti nárek a smutný zároveň pohreb...“ Avšak v nasledujúcom roku, v ktorom tieto udalosti opisujeme, knieža znovu zhromaždil množstvo nepriateľov, s nepriateľským vojskom vtrhol do Panónie, aby všetko, čo tu ešte prežilo, teraz akoby vlčou tlamou úplne prehlto.⁸ V tomto prípade ide o vyobrazenie nepriateľského počínania, za ktorým podľa analistu stál už akoby sám diabol (stelesnené zlo). Podobne je Svätopluk pre svoj postup proti Metodovým kňazom označený v Živote Klimenta ako zviera: „Aj keď sa totiž tisíckrát prikláňal na stranu Frankov, predsa - hoci bol napol zviera a krutý človek - bál sa sily svätých mužov, a zvlášť Boha, ktorý učinil trikrát zázrak.“⁹ Povaha vlka a zverskosť boli zavrhnutiahodné neľudské vlastnosti. Javy, ktoré reprezentovali divú prírodu, boli veľmi prísne posudzované na základe ideálov kresťanskej kultúry.

Odlíšne vyjadrenie významu vlka obsahujú doklady, ktoré užšie súvisia so slovanskými predstavami. Liudprand z Cremony zaznamenáva tieto rozprávania, keď opisuje bulharský vládnuci rod. Podľa neho bol nebohý bulharský cár Simeon vzdelaný a bol dobrým kresťanom. „Mal dvoch synov, jedného menom Bojan a druhého, ktorý doteraz vládne Bulharom, menom Peter. Bojana však považujú za čarodejníka a hovorí sa, že z človeka sa náhle stáva vlkom, a kedykoľvek sa necháva vidieť ako divý zver.“¹⁰ Liudprand toto rozprávanie počul najpravdepodobnejšie na cisárskom dvore v Konštantínopole, kde sa pohyboval r. 949 ako posol kráľa Berengara k cisárovi Konštantínovi Porfyrogenetovi.¹¹ Nešlo o nepodstatnú poveru, keďže o tomto rozprávaní boli oboznámení na cisárskom dvore. V ucelenej podobe sú príbehy, ktoré stotožňujú kniežaciu moc s vlkom, zachytené v mladších prameňoch. Slovo o pluku Igorovom na konci 12. stor. zaznamenáva boj Rusov proti Kumánom. Epos podrobne opisuje, ako sa ruské knieža Vseslav premieňal na vlka: „Utekal ako divé zviera o polnoci z Bielgorodu, zahalený v belasej tme. Rozsekol bránu Novgorodu. Rozohnal slávu Jaroslava a ako vlk skočil k rieke Nemige. Na Nemige hlavy ukladajú ako snopy a mlátia ich oceľovými cepmi. Na humno život kladú a dušu vyvievajú z tela. Krvavé brehy Nemigy neposialo zno, posiali ich kosti ruských synov. Knieža Vseslav ľudí súdil a kniežatám rozdeľoval hrady. V noci pobehoval ako vlk. Z Kyjeva prebehol ešte pred kohútmi do Tmutorokane. Veľkému Chorsovi prešiel púť ako vlk. V Polocku mu ráno na brieždenie zvonía vo Svätej Sofii a on už počuje zvon v Kyjeve. Aj keď mal vešteckú dušu vo svojom chrabrom tele, i tak často znášal útrapy.“¹²

⁸ *Zwentiboldus dux Maravorum, plenum doli et astutiae cerebrum. [...] Itaque dux non diu collectis ex omni parte Sclavorum copiis magno cum exercitu invadit Pannoniam, inmaniter ac cruenter more lupi mactat, igne et ferro maximam partem devastat, deterit et consumit, ita ut non inmerito istam ad miseriam hic versus conponi: Hic patrie planctus simul et miserabile funus. [...] Ceterum vero instanti anno, quo ista computamus, iterum dux coagulata multitudine hostiliter in Pannoniam hostilem exercitum infert, ut, si quid antea remaneret, nunc quasi ore lupi per totum devorasset.* Annales Fuldenses. MMFH I., s. 113-114.

⁹ Bios Klémentos. MMFH II., kap. 13/40, s. 230-231.

¹⁰ *Qui duos filios habuit, unum nomine Baianum, alterum qui nunc usque superest potenterque Bulgariis principatur, nomine Petrum. Baianum autem adeo ferunt magicam didicisse, ut ex homine subito fieri lupum quamvecumque cerneret feram.* Liudprandi Antapodosis Lib. III. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separati editi Liudprandi opera, ed. J. Becker, Hannover – Leipzig 1915, kap. 29, s. 87-88.

¹¹ SŁUPECKI, L. P.: Wilkołactwo..., s. 42. Šírenie kresťanstva v Bulharsku prebiehalo od 9. stor. Časť bojarov však bola k prijatiu novej viery donútená násilím. ANGELOV, D. - GANDEV, Ch. - TODOROV, N.: Istorija na Bălgarija I., Sofija 1961, s. 95-98.

¹² *Skoči otъ nichъ ljutyjъ zveremъ vъ pьlnoči izъ Belagrada, obesisja sine mьgle, utvъže vazni sъ tri kusy, otvori vrata Novgradu, razъšibe slavu Jaroslavu, skoči vьlkomъ do Nemigy - sьdu tokъ. Na Nemize snopy steljutъ golovami, molotjaty cepy charalužnymi, na toce životъ kladutъ, vejutъ dušju otъ tela. Nemize krvavi breze ne bologotъ bjachutъ posejani, posejani kostьmi ruskьchъ synovъ. Vseslavъ knjazъ ljudemъ sudjaše, knjazemъ gradъ rjadjaše, a samъ vъ nočъ vьlkomъ rьskaše, izъ Kyeva doryskaše do kurъ Tьmutorokanja, velikomu Chьrsovi vьlkomъ putъ prerьskaše. Tomu vъ Polotьske rozvonišja zautrenjuju rano u Svjatjja Sofei vъ kolokoly, a onъ vъ Kyeve zvonъ slyšja. Aže i vežja dušja vъ druze*

Pre obidve správy je príznačné, že schopnosť kniežat premieňať sa na vlka, je dávaná do súvisu s čarodejnictvom. Hoci nejde o doslovnú zmienku o vlkolakoch, podľa Leszeka P. Ślupeckiego tu človek-vlk znázorňuje vznešený pôvod a nezraniteľnosť v boji.¹³ Starobylé rozprávania o premene človeka na vlka, súvisia s vyobrazovaním nadprirodzenej sily a moci, ktorej sa v ľudovom podaní pripisoval mimoriadny význam.

Vlk zosobňoval množstvo rôznych, niekedy protichodných hodnôt. Spoločným znakom väčšiny z nich je úcta k tomuto zvieraťu, spojená častokrát s pocitom nebezpečenstva. Vykonávanie ochranných praktík a rôznych obrádov, zachovaných v kresťanskom prostredí, má dávne korene. Vychádzajú z duchovného života, v ktorom mal vlk svoje nezastupiteľné miesto.¹⁴ Už veľkomoravské právne pamiatky prísne postihujú vykonávanie ľudových prisáh. Súdny zákonník pre ľud prikazuje každý majetok, na ktorom sa konajú obety, alebo pohanské prisahy, odovzdať cirkvi.¹⁵ Napomenutia vládarom ukladajú kniežatám povinnosť dbať o to, aby sa ľud nepridržiaval pohanských obyčají ani pohanských prisáh.¹⁶ Najmä v dedinskom prostredí sa aj po prijatí kresťanstva dlhú dobu zachovávali staré spôsoby uzatvárania a potvrdzovania dohôd. Tieto zvyky pretrvávali i v spoločnosti bojovníkov. V sťažnosti salzburského arcibiskupa Theotmara na Moravanov, adresovanej pápežovi Jánovi IX. r. 900, sa objavuje narážka, že Slovania krivo obvinili Frankov zo spojenectva s Maďarmi, zo zneuctenia kresťanskej viery prisahou na psa či vlka a iné najbezbožnejšie, a nekresťanské predmety, ako aj z toho, že s nimi uzavreli mier... Boží súd by pritom dokázal ich klamstvo a nevinu Frankov.¹⁷ Možnosť, že celá zmienka je vymyslená, nie je dostatočným vysvetlením. Údaj však nemožno chápať ani doslovne. So zmienkou o nekresťanskej prisaha súvisia pasáže, ktoré v liste zdôrazňujú pôvod predkov kráľa Ludovíta z najkresťanskejšieho rodu Frankov, kým Mojmirovi Slovania vzišli z pohanov a nekresťanov. List napokon v tejto súvislosti spomína, že zločin, z ktorého Slovania neprávom obvinili Frankov, sami páchali mnohé roky¹⁸ (t. j. spojenectvo s Maďarmi). Pri zohľadnení týchto údajov možno vyvodiť i záver, že list reflektuje reálny stav a jednoducho spomína slovanský zvyk, čím chce poškodiť pred pápežom Moravanov. Z dokladov v ľudovej kultúre je známe, že ešte v minulých storočiach mala na Orave veľkú záväznosť prisaha, vykonaná nad zabitým vlkom.¹⁹ Prežívanie takéhoto spôsobu myslenia bolo spôsobené

tele, нь často bedy stradaše. Slovo o polku Iгореve. Rekonstrukcija drevnerusskogo teksta. Slovo o polku Iгореve. Sbornik Igorja syna Svjatoslavlja vnuka Oľgova, ed. N. A. Mečerskij - A. A. Burikin, Moskva 1985, r. 285-299.

¹³ ŚLUPECKI, L. P.: Wilkołactwo..., s. 40-41.

¹⁴ KOPALIŃSKI, W.: Słownik symboli, Warszawa 1991, s. 462-464.

¹⁵ *vsako selo, v nemъže treby byvajutъ ili prisagy poganъsky...* Zakonъ sudnyj ljudъmъ. MMFH IV., kap. 1, s. 178.

¹⁶ *Ni poganъskъ eterъ obyčaj sьdđati. Ni poganъskyja prisagy.* Vladykamъ zemļę božie slovo velitъ. MMFH IV., s. 201.

¹⁷ *Quod nos prefati Sclaui criminabantur cum Ungaris fidem catholicam violasse et per canem seu lupum aliasque nefandissimas et ethnicas res sacramenta et pacem egisse atque, ut in Italiam transirent, pecuniam dedisse, si vobis coram posito ratio inter nos agitaretur ante deum, qui cuncta novit antequam fiant, et coram vobis, qui vicem eius apostolicam tenetis, eorum falsitas manifestaretur et nostra innocentia probaretur.* CDSI I., s. 34, č. 39.

¹⁸ *Progenitores namque serenissimi senioris nostri Hludouuici videlicet imperatores et reges ex christianissima Francorum gente prodierunt, Moimarii vero Sclaui a paganis et ethnicis venerunt. [...]* *Ipsi enim crimen, quod nobis falso semel factum imposuerunt, multis annis peregerunt.* CDSI I., s. 33, č. 39. Už r. 631 prirovnal Dagobertov vyslanec Sicharius ľud vládcu Sama ku psom, čím poukázal na nekresťanskú vieru Slovanov. Gesta Dagoberti I. regis Francorum. MMFH II., kap. 27, s. 17. K významu psa pozri FORSTNER, D.: Die Welt..., s. 266-267.

¹⁹ Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska (ďalej ESl) II., red. J. Botík - P. Slavkovský, Bratislava 1995, s. 309.

dôležitosťou a významom prisahy. Cirkev prísne postihovala vykonávanie prisah nekresťanským spôsobom nie kvôli forme, v akej prebiehali, ale kvôli samotnej podstate týchto obradov. Spojenie človeka s prírodou bolo obrazom zo sveta, v ktorom neplatili kresťanské zákony. V reliktoch predkresťanského duchovna sú v rôznych kultúrach pes a vlk zobrazovaní ako sprievodcovia mŕtvych. Obidve zvieratá doprevádzajú vojnové božstvá, oznamujú hnev bohov a strážia podsvetie. Ich schopnosť ohlasovať a prinášať smrť bola súčasťou predstáv o spôsobe umierania.²⁰ Smrtonosné zviera mohlo kedykoľvek zasiahnuť do osudu. V prípade, že bol človek voči nemu viazaný, posilňovalo plnenie rôznych dohôd vo svete ľudí.

Významným dokladom o prítomnosti predkresťanského duchovna sú osobné mená. Ich pôvod sa oprávnenne kladie do praslovanského obdobia. Už v tejto dobe mali Slovania svoj rozvinutý predpísomný literárny jazyk (bol veľmi blízky indoeurópskemu poetickému jazyku), v ktorom sa ústne odovzdávali povesti, obradné piesne a zaklínania.²¹ Mená so základom *vlk-* a *vlč-* sú v prameňoch na našom území doložené od 9. stor. a strácať sa začínajú v 13. stor. Aj v kresťanskom prostredí sa tento typ mien vyčleňuje spomedzi veľkej skupiny osobných mien, odvodených od zvierat.

R. 850 bola prítomná pri vysviacke Pribinovho kostola sv. Márie Bohorodičky na Blatnohrade aj kniežacia družina. Medzi veľmožmi, na čele ktorých stáli Kocel a Unzat, sa spomína na siedmom mieste Vlkina.²² V nasledujúcom období sa naďalej zachovávalo používanie mien, odvodených od vlka. Vlčie mená neboli archaizmami, ale utvárali sa v živom jazyku. R. 1135 sa v Hontianskom komitáte medzi poddanými bzovického opátstva spomína Vlčen (resp. Vlčan) v osade Badín.²³ R. 1138 sa v Ostrihomskom komitáte medzi poddanými dimišského prepoštstva spomína Vlko v osade Močola.²⁴ Forma zápisu uvedeného mena môže predstavovať i doklad na meno Vlkov. V tomto prípade by išlo azda o skrátenú podobu zloženého mena. Na používanie tohto typu mena sa zachoval významný doklad. V zozname svedkov vysviacky kostola sv. Martina v tekovskej Bratke (asi r. 1156), sa na prvom mieste spomína bližšie neznámy biskup Vlko. Ako svedok tu vystupuje aj tekovský archidiakon Vlkan.²⁵ Medzi hradčanmi Bratislavského hradu sa r. 1165 spomína Vlkút.²⁶ Aj pri tejto vzorke mien platí, že nie všetky osoby so slovanskými menami musia mať domáci pôvod. R. 1224 kúpili Hork

²⁰ LURKER, M.: Hund und Wolf in ihrer Beziehung zum Tode. *Antaios* X., 1969, s. 206-208. Za sprístupnenie štúdie ďakujeme doc. Michalovi Slivkovi.

²¹ Už v tomto období existovalo bojovnícko-družinické prostredie. Jeho výrazom sú napr. zložené slovanské mená (-slav, -mir, -voj a pod.), ktoré odrážajú ideál hrdinu a do detailov zodpovedajú zloženým gréckym a germánskym menám. TŘEŠTÍK, D.: Král Muž. Slovanský etnagonický mýtus v Čechách 9.-10. stololetí. In: *Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 75-76.

²² *in illud veniens castrum in honore sanctae dei genitricis Mariae consecravit anno videlicet DCCCL. Ibi fuerunt praesentes: Chezil, Unzat, Chotemir... Wlkina, Witemir... Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantien und Pannonien*, ed. H. Wolfram, Wien – Köln – Graz 1979, kap. 11, s. 52. Je pravdepodobné, že Vlkina pochádzal ešte z Pribinovej nitrianskej družiny. STEINHÜBEL, J.: *Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*, Bratislava 1995, s. 41.

²³ *predium in villa Badun... et quattuor viros cum eodem predio, quorum nomina haec sunt: Ded cum filiis suis, Welten, Radyk, Domagosta*. CDSI I., s. 71, č. 74. Zápis celkom nezodpovedá zneniu mena. Meno Vlčen je však doložené v českom prostredí. SVOBODA, J.: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964, s. 158.

²⁴ *In villa Machala sunt XX mansiones servorum... quorum nomina sunt: Iutu, Simin, Cazmer... Vlcov, Purit...* CDSI I., s. 75, č. 77.

²⁵ *Huius rei testes sunt, qui in Christi nomine ad eandem convenerant consecracionem: Vlkou s episcopus, Iohannes Nitriensis episcopus, Bolos palatinus comes, Vlkanus, Borsensis archydiaconus...* CDSI I., s. 80, č. 82. Jediným hodnostárom, známym aj z iných listín, je palatín Beluš. Táto časť listiny však nie je sfalšovaná a údaj je zrejme hodnoverný. Staršie bádanie považovalo biskupa Vlka za cudzinca. MARSINA, R.: *Štúdie k slovenskému diplomatáru I.2. Obdobie od roku 1000 do roku 1235. Historické štúdie* 18, 1973, s. 72.

a Vlčuta, ktorí sa v Uhorsku usadili ako hostia, v Turci časť pozemku osady Turiec.²⁷ Pri založení benediktského opátstva na Skalke pri Trenčíne r. 1224 nitriansky biskup obdaroval kláštor rôznymi majetkami. Patrila k nim aj usadlosť, ktorú v osade Skalka vlastnil miestny farár Vlkoslav, ktorý sa stal mníchom.²⁸ S vlkom boli späté početné rozprávania a predstavy. Ich odrazom je aj výskyt tohto zloženého mena (k tomu aj čes. Vlkoslav, srb. a chorv. Vukosav, bulh. Vălkoslav).²⁹ V spore o majetkový podiel s obyvateľmi Žitavskej Tône v Komárňanskom komitáte r. 1226 vystupuje medzi zástupcami hradu Bana aj stotník Vlka.³⁰ Niektoré mená sa mohli častejšie vyskytovať iba v určitých oblastiach. R. 1231 Lavko so svojou ženou Beatou a s jej bratom Vlčom z osady Vlka (Tekov) získali pre Beatu a jej dcéry majetok jej nebohého muža Predvoja, ktorý im odovzdali Predvojovi bratia Vítek, Vlčo a Miko zo susednej osady Trávnica.³¹ Hypokoristickú podobu mena predstavuje doklad z Hontu. Medzi bývalými majiteľmi hontianskej osady Martin vystupujú r. 1240 a 1250 - 1257 aj Vlčíkovi synovia Benedikt a Martin.³² Vzácný doklad predstavuje meno Vlk (osobné meno odvodené v nezmenenej podobe od apelatíva). R. 1266 sa spomínajú pri Sv. Antone v severnom Honte medzi príslušníkmi bzovíckej vetvy rodu Hunt-Poznanovcov aj Lampertovi synovia Peter, Mikuláš a Vlk.³³ Veľké rozšírenie vlčích mien dopĺňajú aj početné názvy osád, odvodené od mien ich majiteľov. O utváraní týchto vlastníckych názvov svedčia mladšie doklady. R. 1311 v spore o slúžky s Jakubovým synom magistrom Dobom vystupuje Albertov syn Gregor, vnuk Vlčinu z osady volanej Tuža či Vlčinova Ves v Abovskej stolici.³⁴ Osadný názov v Gemeri dokladá výskyt mena Vlkoň.³⁵ Chotárne názvy v rôznych oblastiach dokladajú v 13. stor. aj výskyt osobného mena Vlčej.³⁶ Početné doklady na rozšírenie osobných mien sa vzťahujú

²⁶ *suburbanos Psoniensis castris existentes, quorum nomina sunt Ombud, Colou, Euzen... Vokud, Nichw...* CDS I., s. 85, č. 89. Zápis neumožňuje meno jednoznačne interpretovať.

²⁷ *Harcku et Welchuta, qui causa hospitandi regnum Hungarie intraverant.* CDS I., s. 215, č. 296. Predpokladá sa, že ako hostia vo vojenskej službe pochádzali z Čiech. BENKO, J.: Starý Turiec, Martin 1996, s. 45-47.

²⁸ *cum mansu, quem in villa Scala tenuit Wykozlaus nunc monachus, cum esset parochialis sacerdos.* CDS I., s. 216, č. 297. Interpretácia mena nie je jednoznačná (v listine je Újazd zapísaný ako *Wýezd*), prepisuje sa však ako Vlkoslav. Pozri napr. HANULIAK, M.: Skalka nad Váhom a jej význam v dejinách osídlenia trenčianskeho mikroregiónu. Slovenská archeológia, č. 2, roč. 46, 1998, s. 323-327.

²⁹ SVOBODA, J.: Staročeská..., 86-98.

³⁰ *iobagionibus castris Bana, videlicet... Vulcaz, tunc centurione de villa Kyvd.* CDS I., s. 232, č. 320.

³¹ *Lovk de villa Buruleh cum uxore sua nomine Beata et fratre eiusdem mulieris Welchov de villa Wolcaz ab una parte, Widekus, Welchov, Mykov de villa Fyvs ab altera.* CDS I., s. 272, č. 381.

³² R. 1240 sa pri odpredaji pozemku spomína Vlčíkov syn Benedikt. *Benedictus filius Welchek, Geroch filius Boza, Chekta filius Farkasii...* R. 1250 - 1257, keď magistrovi Biňovi odpredal svoj pozemok aj Elušov syn Maťo, sa spomínajú medzi jeho príbuznými aj Vlčíkovi synovia Benedikt a Martin, ktorí v Martine žili pred tatárskym vpádom. *Benedicto, Martino filio Welchic, Chehuta filio Farcasii...* CDS II., s. 59, č. 85; s. 252, č. 363. Podľa listín boli Vlčík a spomínaný Farkas v príbuzenskom vzťahu (maď. *farkas* = vlk).

³³ *Petro et Desiderio comitibus filiis comitis Hunt de genere Hunt Paznani... Petro, Nicolao et Wlk filiis comitis Lamperti, Ders et Demeterio pepotibus eiusdem.* Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (ďalej CAC) VIII., ed. G. Wenzel (zv. I. - XII., Pest 1860-1874), s. 151-153, č. 106.

³⁴ *Gregorius, filius Alberti, nepos Welchyna z osady Tuzsa či Velcsinaháza (v blízkosti Abaújszántó): Thusa vel Welchyna haza vocatam.* Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae (ďalej RDSI) I., ed. V. Sedláč, Bratislava 1980, s. 369-370, č. 868.

³⁵ Osada Vlkyňa (maď. Velkenye) sa r. 1263 spomína ako *Welkune*. Môže ísť o posesívne označenie od mena Vlkoň. STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku I., Bratislava 1999, s. 355.

³⁶ R. 1214 (interpolovaná listina) hranica majetku Leles v Zemplíne vychádza z lesa na mieste, ktoré sa nazýva Vlčejov diel: *exeunt de silva in locum, qui dicitur Velche Thalut.* CDS I., s. 145, č. 190. R.

priamo na spomínané osoby, alebo ich tvoria vlastnicke označenia sídiel. Výnimku medzi osadnými názvami tvorí obec Prestavky pri Lovči v severnom Tekove. Osady s týmto názvom sa vyskytujú v starých sídelných oblastiach. Označenie je zložené zo slov *presta-* (prestáť, prestať) a *-vlk-* (vlk, vlci). Etymológia ho najčastejšie spája s výskytom vlkov (osada, v blízkosti ktorej sa prestali vyskytovať vlky).³⁷ Osobné mená dokladajú spôsob pomenovania, v ktorom zohrával významnú úlohu vlk. Zarážajúci je najmä veľký počet variantov mien, odvodených od vlka. Mená, odvodené od iných živočíšnych druhov - kopytníkov, plazov, vodných živočíchov a vtákov, sú zastúpené iba jednotlivo, alebo iba v malom množstve obmien.³⁸ Nemožno hovoriť o náhodne sa vyskytujúcom jave. Z českého prostredia je známy rovnaký spôsob utvárania osobných mien. Zo 14 mien od zvieracích základov, ktoré obsahuje Nekrologium podlažické, je 8 odvodených od vlka a po 1 od jeleňa, svine, osla, kavky, havrana a všeobecne od zveri.³⁹

Kontinuitné používanie vlčích mien, doložené až do obdobia, kedy dochádza k náhrade slovanského menného systému kresťanským, dokladá prežívanie starých predstáv o vlku v spoločenskom vedomí. Ich výskyt dokladá dôležité vzťahy k vlku v ľudovej kultúre. Tieto predstavy však v rôznej podobe pretrvávali i po zániku vlčích mien. V širších súvislostiach sa sem zaraďuje aj rozšírenie v Uhorsku obľúbeného mena Farkas. V niektorých prípadoch sa toto maďarské meno vyskytuje spolu so slovenskou obdovou v tom istom rode, resp. vedľa seba existujú dve znenia rovnakého mena.⁴⁰ V dvojязыčnom prostredí mohlo niekedy dochádzať k vzájomnému ovplyvňovaniu ľudovej kultúry a k utváraniu príbuzných predstáv o vlkovi.

Mená, odvodené od vlka, sa objavujú vo veľkom časovom rozpätí a ich rozšírenie pokrýva rozsiahle územie. Pravdepodobné dôvody vzniku týchto mien sú známe. V ľudovej kultúre sa zachovali predkresťanské spôsoby prisudzovania mien narodeným deťom. V srbskom prostredí, v období, kedy často umierali deti, dostávali chlapi pri narodení meno Vuk (u Rumunov Lupul), ktoré ho malo chrániť pred pôsobením démonických síl. Analogické obrady, pri ktorých

1293 sa spomína pri Peresztegu v Šopronskej stolici Vlčejská cesta: *via Vlche-ut* (v blízkosti osada Vlčejs - maď. Völcese). STANISLAV, J.: Slovenský..., s. 148-151.

³⁷ R. 1283 *terras populatas... Loucha et Poroztolnuk nominatas*. Monumenta ecclesiae Strigoniensis II., ed. F. Knauz, Strigonii 1882, s. 172, č. 152. Pôvod názvu pozri LUTTERER, I. - MAJTÁN, M. - ŠRÁMEK, R.: Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje, Praha 1982, s. 248; KRAJČOVIČ, R.: Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku. In: O počiatkoch slovenských dejín, Bratislava 1965, s. 242.

³⁸ Napr. r. 1258 Baranov syn (Turiec): *Paul, filius Barana*. CDSI II., s. 418, č. 604. R. 1263 Košút (Turiec): *Kossuth, filius Gath*. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V./1., ed. G. Fejér, Budae 1829, s. 326. R. 1313 Zubrata (Zvolen): *Zubrata, filius Thobye*. RDSI I., s. 478, č. 1124. R. 1214 Hadov syn (Zemplín): *Mycholous filius Hada*. CDSI I., s. 149, č. 190. R. 1298 Rakov syn (Rimava): *Paulo filio Rack*. CAC X., s. 307-308, č. 198. R. 1138 Sokol (Novohrad): *Stephan, Sokol, Kenesu...* CDSI I., s. 74, č. 77. R. 1252 Číž (Zemplín): *de genere Bagath Raduan... Chys de Moroua*. CDSI II., s. 289, č. 413. R. 1286 Havranova zem (Liptov): *quandam terram, super qua quidam Hovran nomine residebat*. CAC IV., s. 282, č. 179. Tieto mená pritom naplňajú rôzny duchovný význam. Napr. osobné meno Havran môže súvisieť s prítomnosťou križovníckej rehole johanitov. K tomu pozri SLIVKA, M.: Locus amoenus v procese zakladania a výstavby stredovekých kláštorov. Studia mediaevalia Slovaca archaeologia I., 1998, s. 64-65.

³⁹ CHARVÁT, P.: Předkřesťanské ideologie v raném českém středověku. Studia mediaevalia Pragensia I., 1988, s. 84-85.

⁴⁰ R. 1164 - 1165 odkázal Farkas (*ego Forcos, filius Poznan*) svoje tekovské majetky kláštora vo Sv. Beňadiku nad Hronom. CDSI I., s. 84-85, č. 88. Farkas (Vlk) patrilo k užšej rodovej línii Hunt-Poznanovcov, kde sa v tomto období často vyskytujú slovenské mená. LUKAČKA, J.: Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku, Bratislava 2002, s. 46 a tab. č. 1, 5, 17, 20. Pozri aj pozn. č. 33 a 32 v tejto štúdií. R. 1243 sa u príslušníkov rodu Bogat-Radvanovcov (Zadunajsko) vyskytujú mená Vlčina (*Velchene filius Bacha*), Farkas (*Rodouan filius Farkasii*) a Wolfard (*Petrus filius Velferth*). Codex diplomaticus patrius VII., ed. A. Ipolyi - I. Nagy - D. Véghely, Budapest 1880, s. 26-27, č. 24. Podobne r. 1305 sú medzi ostrihomskými jobagiónmi zo Šaroviec Vlkov syn Marek (*Marco, filio Wolk*) a Beňov syn Farkas (*Farkasio, filio Bene*). RDSI I., s. 172, č. 361.

malo dieťa získať pri narodení vlastnosti vlka, sú doložené v 13. stor. v Sliezske. Vlk bol podľa Slovanov nielen stelesnením dravej sily, ale aj ničiteľ zlých duchov. O čertoch sa na Ukrajine hovorilo, že „keby ich Perún nebil a vlci nežrali, toľko by sa ich namnožilo, že by nebolo vidieť svet.“⁴¹ Tieto predstavy už vlka zároveň posúvajú do náboženskej oblasti. Vlčie mená boli spôsobom magickej ochrany. Človek, ktorý bol nositeľom takéhoto mena, alebo nad ktorým boli pri narodení vykonané obrady vlka, mal získať podľa starých predstáv moc a odvahu. Vlčie mená úplne zodpovedajú pôvodným predstavám o magickej sile vlka. Podľa funkcie sú predestinačné (mali zaistiť nositeľovi dobré vlastnosti, priaznivý osud) a profylaktické (ochraňovali pred démonmi a slabšími zvieratami). Prítomnosť zvieracích mien súvisí všeobecne s predstavami, podľa ktorých sa s menom prenášajú na človeka výnimočné vlastnosti zvierat, napr. ich sila, odvaha, životnosť a zdravie.⁴² Rozšírenie mien, odvodených od zvierat, je typické pre osoby s nižším spoločenským postavením. Medzi osobami s menami, odvodenými od vlka, sa najčastejšie nachádzajú jobagióni. Na určité vzťahy ku kultúre, v ktorej malo dôležité postavenie vojenstvo, poukazuje výskyt týchto mien vo veľmožských rodoch. Vlčie mená používali počas celého stredoveku aj viacerí slovanskí panovníci.⁴³ Okrem ochrannej funkcie mohli tieto mená podporovať i osobnú bojovnosť ich nositeľov.

V prírodnom prostredí prichádzali do kontaktu s vlkami roľníci a lovci (hájníci). Rozsiahle lesné komplexy poskytovali možnosť lovu veľkého množstva rôznych druhov zveri. Výsady liptovského ľudu z r. 1265, ktoré zaznamenávajú aj staré zvykové právo, spomínajú pri platení daní povinnosť zachovávať zvyk odovzdávať kožušinu kuny, alebo iných divých zvierat, tak ako to robí aj ľud v Turci.⁴⁴ Pod inými divými zvieratami sa tu myslia veverica, bobor a vydra. O hospodárskom význame kožušín z týchto zvierat sa zmiňujú iné pramene.⁴⁵ Ľud v Liptove nesmel na určených miestach a ani v lesoch loviť jelene, diviaky, zubry a divé osly, a podobne aj jarabice. Slobodne sa mohli loviť srnce a zajace.⁴⁶ V horských oblastiach s riedkym osídlením a dostatkom zveri bol pôvodne rozšírený verejný a slobodný lov. Vo včasnom stredoveku mal ľud právo loviť bez väčších obmedzení všetky druhy divožijúcich zvierat. Les bol využívaný ako revír a lov bol trvalým doplnkom obživy ľudí, ktorí často aj v lesnom prostredí žili.⁴⁷ Vzťah k vlku bol atavistický. Skúmanie spôsobu života vlkov a jeho porovnanie so životom archaických ľudských spoločností dospelo k dôležitým záverom. Barry H. Lopez poukázal na skutočnosť, že staré lovecké komunity boli sociálne, alebo

⁴¹ MOSZYŃSKI, K.: Kultura ludowa Słowian II. Kultura duchowa 1., Kraków 1934, s. 552-553; SŁUPECKI, L. P.: Wilkołactwo..., s. 94-95.

⁴² SVOBODA, J.: Staročeská..., s. 45.

⁴³ V 7. stor. korutánsky vojvoda (podľa Lubomíra E. Havlíka Valuk-Vlk). V 8. stor. obodritské knieža Vlčan. Rad srbských panovníkov používal meno so základom *vuk* (v prameňoch v starosrb. forme *vlk*). Mená Vlkan, Vlkaš, Vlkašin, najčastejšie však Vlk, mali župan Rašky, kráľ Zety, bosnianske knieža, macedónsky kráľ a dalmátsky bán. HAVLÍK, L. E.: Slovanské státní útvary raného stredoveku, Praha 1987, s. 84, 96, 155; JIREČEK, K.: Istorija Srba I., Beograd 1952, s. 137, 164, 228, 245, 248, 323.

⁴⁴ *Item super facto marturinarum et asperiolinarum recurretur ad privilegium populorum de Turuch, ut si ipsi populi de Turuch pelles marturinas aut asperiolinas, seu census pro eisdem, aut neutrum predictorum solvere consueverunt, eadem consuetudo observabitur inter ipsos.* A közepkori oklevél-bizottság jelentése. ed. B. Iványi, Századok, roč. 43, 1909, s. 879.

⁴⁵ Kožušiny sa viazali do zväzku, nazývaného kuna, ako to u východných Slovanov opisuje al-Garnátí (pol. 12. stor.). O vlkoch iba poznamenáva, že v krajine povolžských Bulharov im v zime obelie srst'. Arabské správy o Slovanoch, ed. J. Pauliny, Bratislava 1999, s. 160-161.

⁴⁶ *Item cervos, apros, beniaminos et onagros venari non possunt, nec in silvis et locis, a nobis inferius deputatis, perdices vero capere in nullo loco presument. [...] Item capreolos et lepores libere possunt venare.* Századok, s. 879-880.

⁴⁷ BEDNÁRIK, R.: Vývoj ľudového poľovníctva na Slovensku. Slovenský národopis, č. 4, roč. 7, 1959, s. 614-619.

psychologicky organizované rovnako, ako vlčie. Pre tieto spoločenstvá bol vlk vzorom. Ako sociálny tvor bol stotožňovaný s jednotlivcom, alebo s celým rodom. Lov bol posvätný, nehľadalo sa naň tak, ako na ostatné činnosti.⁴⁸ V ostrom kontraste s výskytom osobných mien, odvodených od vlka, sú výsledky paleozoologického výskumu zvieracích pozostatkov z významných slovanských lokalít (z divožijúcich zvierat zistený medveď, jeleň, pratur, srnec, diviak, liška, bobor a veverica; vlk je zastúpený iba stopovo).⁴⁹ Prinajmenšom vo včasnostredovekom období nepatrí z duchovných dôvodov vlk medzi lovnú zver. Bol lovený iba vo výnimočných prípadoch. Na určitú ambivalenciu vo vnímaní tohto zvierat'a poukazujú možnosti, že vlk nebol lovený ako démonické zviera zo strachu, alebo aj z dôvodu uctievania. Popri všeslovanských božstvách vystupuje rad nadprirodzených bytostí označovaných ako „besi.“ Ľud si tieto bytosti predstavoval v podobe ľudskej a zrejme i zvieracej.⁵⁰ Vlk zosobňoval tajomnú silu. V neistej existencii stredovekého roľníka bol trvalou hrozbou. Domáci statok predstavoval zdroj obživy a prípadný zdroj príjmov. Tento skromný, no hodnotný majetok, mohla za jedinú noc zničiť vlčia svorka. Ľud však dobre poznal spôsob života vlkov a iba postupne sa vyrovnával s kresťanskými predstavami o vlku ako o diablovej na Zemi. Ešte podľa novovekého záznamu ľud nechcel zabíjať vlkov, aby sa neznepriatelil s ich rodom.⁵¹

Vlastnosti, pripisované vlkovi, sa prejavili v kultúre bojovníkov. Stotožňovanie človeka s vlkom sa uplatňuje i v spôsobe pomenúvania slovanských kmeňov. Nositeľmi mien, súvisiacich s vlkom, boli zrejme viaceré slovanské kmene.⁵² Pri kmeňovom zväze Vilcov-Luticov je známy aj pravdepodobný dôvod utvorenia názvu. Kmeňové spoločenstvá si udržiavali a rozširovali svoje pôvodné mýty. Zvyk zachovať ich v mene ostal s touto tradíciou úzko spätý. Nebol to však prípad Luticov, lebo ich meno sa objavilo prvýkrát v súvislosti s povstaním polabských Slovanov r. 983. Je možné, že sa tak stalo s novým vedomím, ako náhrada za staré meno - Vilci, to sa ale naďalej používalo. So zreteľom na oblasť náboženstva ide v tomto prípade navonok o napodobňovanie kresťanskej symboliky, o boj Slovanov proti kresťanstvu.⁵³ Vlk bol tvorom lesa, noci a vojny. Vytváral kontakt s podsvetím a so smrťou. Už do antických čias bol symbolom vecí v prechode (lovil za svítania a súmraku). Bol tvorom na polceste medzi ľuďmi a zvieratami. Vznikli tak dva protichodné obrazy: vlk je tvorom úsvitu, vynárania z temnoty; vlk je tvorom súmraku, sťaháva späť do sveta temných síl. V dochovaných prameňoch ide o pozostatky mýtov a iniciačných obradov, aké používali bojové bratstvá, ktorých atribútom bol vlk.⁵⁴ K týmto predstavám sa viaže viera v premenu človeka na vlka. Najstaršou priamou zmienkou o vlkolakoch v slovanskom prostredí je glosa v Svätosávskej krmči (srbská redakcia byzantského kanonického práva z 13. stor.), kde je zachytené ľudové rozprávanie: „Utekajúce oblaky nazývajú vlkolaci. Keď sa zatmie Mesiac, alebo Slnko, hovoria, že vlkolaci zožrali Mesiac, alebo Slnko.“⁵⁵ Protiklad medzi svetom svetla a temnotou obsahuje už príbeh o kniežati Vseslavovi, kde je prítomný aj veľký Chors ako mesačné božstvo. Vlk (u prírodných národov podobne aj pes, šakal, hyena, kojot) reprezentuje temnotu a život ohrozujúce sily. Podľa

⁴⁸ LOPEZ, B. H.: O vlkoch..., s. 86-97.

⁴⁹ CHARVÁT, P.: Předkřesťanské..., s. 85. Na Slovensku napr. výšinné hradisko Kalamárka pri Detve, kde zvierací osteologický materiál tvorí z divožijúcich zvierat iba diviak, jeleň, srnec, medveď a pratur. ŠALKOVSKÝ, P.: Hradisko v Detve. Materialia archaeologica Slovaca XI., 1994, s. 76-82.

⁵⁰ CHARVÁT, P.: Předkřesťanské..., s. 85.

⁵¹ ESI II., s. 309.

⁵² ŚLUPECKI, L. P.: Wilkołactwo..., s. 119-120.

⁵³ LÜBKE, Ch.: Der Aufstand der Elbslaven im Jahr 983 und seine Folgen. In: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa, Praha 1998, s. 116-117. O ďalšom používaní starého názvu Vilci hovorí Adam z Brém, že štyri kmene Chyžanov, Črežeňanov, Dolencov a Ratarov, sa pre ich stotočnosť (*a fortitudine*) nazývajú Vilci alebo Lutici (*Wilzos appellatur sive Leuticios*). Názov Vilci môže podľa jazykovedy pochádzať z *vlci*. Meno Lutici je najčastejšie odvodené zo slovan. *ljut-* („divý“), používanom v spojení. LÜBKE, Ch.: Der Aufstand..., s. 121.

⁵⁴ ŚLUPECKI, L. P.: Wilkołactwo..., s. 122-129, 143-144; LOPEZ, B. H.: O vlkoch..., s. 202-203.

⁵⁵ NIEDERLE, L.: Slovanské starožitnosti II. Oddíl kulturní I., Praha 1924, s. 43-44.

germánskeho Súraku bohov sa dokonca pri zániku sveta zatmelo Slnko a obrovský vlk ho prehltol. Vlčak bol oddávna praobrazom pre nepochopiteľnú hranicu medzi dňom a nocou, medzi životom a smrťou. Bol nepodplatiteľným strážcom brány do podsvetia, ako aj výstupu z nej. Objavuje sa zároveň ako stelesnenie tohto medziveseta.⁵⁶ Schopnosť kniežat byť vlkami bola zákonite vnímaná ako čarodejníctvo. Rozdiel medzi človekom a zvieratou tu nezohrával podstatnú úlohu. Udatný bojovník a vlk mali k sebe blízko.

Určitú, ťažko postrehnuteľnú oblasť duchovného sveta, vyjadrujú tabuové slová. Na utváranie týchto pomenovaní mali vplyv predstavy, spojované so strachom, často odvodzované z oblasti mytológie a povier.⁵⁷ Človek, závislý v podstatnej miere od prírodného prostredia, prisudzoval zvieratám skrytý význam. Vzniknutý systém opisovania javov symbolmi sa odrazil aj v označovaní krajiny, v ktorej sa človek pohyboval. Nehybnosť spoločnosti roľníkov sa aj po prijatí kresťanstva prejavovala v zachovávaní pôvodných zvykov, stereotypov jednanja, predstáv o svete a myšlienkových postupov. Aron J. Gurevič hovorí o magickom vedomí a jeho pretrvávajúci počas mnohých storočí.⁵⁸ Vyobrazovanie zvierat malo konkrétny význam a odvíjalo sa z obrazotvornosti ľudskej psychiky. Už medzi najstaršími dokladmi sa na našom území vyskytujú metaforické miestne názvy, utvorené od pomenovaní divožijúcich zvierat (napr. tur, zubor, kozol, vepor, havran). V tomto spôsobe ľudového označovania prírodnej krajiny sa neobjavuje vlk.⁵⁹ Výnimku tvoria názvy niektorých vodných tokov.⁶⁰ Slovo vlk sa zbytočne nespomínalo, pokiaľ to nebolo nutné. Meno zvierat sa často nahrádzalo inými názvami (v prameňoch iba ako „divé zviera“).⁶¹ Označenia, súvisiace s vlkom, sa viažu na oblasť vykonávania obradov. Vlčak bol zvieratou, ktoré evokovalo u ľudí isté obavy. Pôsobenie cirkvi na ľudové vrstvy dlhodobo pretváralo hodnotový systém a vo vnímaní vlka, kde boli vždy zastúpené aj negatívne predstavy, dochádza tiež k posunu.

Najneskôr vo vrcholnom stredoveku vlčak získava negatívne vlastnosti ľudí a vo veľkom rozsahu stráca svoj niekdajší význam. V slovenskom preklade magdeburského práva v Žilinskej knihe z r. 1473 sa už objavuje zmienka o zodpovednosti za škody, ktoré vznikajú pri chove veľkého strážneho psa, skroteného vlčaka, ako aj iných zvierat.⁶²

Diabolizácia sa prejavuje už v protikladnej dvojici vlčak - baránok a tento model sa v nasledujúcom období ďalej rozvíja, a dopĺňa. V západnej Európe rozšírené vyobrazovanie vlčaka v mnišskom habite vyjadruje kľamstvo a pokrytectvo. O námete je prvýkrát zmienka v r. 1096.⁶³ Ikonografický motív vlčaka kážuceho husiam zobrazuje falošného kazateľa, ktorý zrádza Božie stádo. Od 14. stor. sa symbolika objavuje aj v českom a poľskom prostredí. Na reliéfnej

⁵⁶ LURKER, M.: Hund und Wolf..., s. 212-215.

⁵⁷ HABOVŠŤIAK, A.: Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu), Bratislava 1993, s. 159-160.

⁵⁸ GUREVIČ, A. J.: Nebe, peklo..., s. 194-196.

⁵⁹ MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie, Bratislava 1996, s. 128-131.

⁶⁰ R. 1113 potok Vlčec medzi Brančom a Vinodolom (Nitriansky komitát): *quidam fluvius Vvlscit*. R. 1250 potok Vlčín pri Sielnici (Zvolenský komitát): *fluvius Vlchune*. R. 1380 potok horný a dolný Vlčinec pri Uhorskej Vsi (Liptov): *fluvium... Velchinech nominatum*. CDS I., s. 67, č. 69; CDS II., s. 243, č. 349; Doplnok k liptovskému diplomatáru. ed. P. Ratkoš, Historický sborník, č. 1, roč. 5, 1947, s. 97, č. 15.

⁶¹ ŚLUPECKI, L. P.: Wilkołactwo..., s. 117.

⁶² *Ktoz chowa psa obrzerneho, ktery kuse, nebo vlka krotkeho anebo gelene anebo nedwiedie neb opiczy, czoz ti sskody vczynie, to musy ten platiti, gestli se chce tym wymlurwiti, a s tym prazden nemuoze byti, gestli mohu przeswiedssiti, geden samtrzeti, ze on chowal takowy zwierz do toho czasu, ze su gemu sskodu czynili*. Žilinská právna kniha. Magdeburské právo, ed. R. Kuchar, Bratislava 1993, čl. *O wlczych anebo o psych, kerzy kussy*, s. 36. V originále čl. 150: *Von den glumenden odir peyzzenden hunden*. RAUSCHER, R.: O žilinském právu magdeburském německým jazykem sepsaném z roku 1378. Das Silleiner Rechtsbuch aus D. J. 1378, Bratislava 1933, s. 25.

výzdobe je vlk zvyčajne vyobrazený ako kazateľ. Stojí na zadných nohách, drží palicu, niekedy číta knihu. Pred ním stoja husi, ktoré ho počúvajú.⁶⁴ Nástenná maľba vo Zvolene a kachlica v Banskej Bystrici pochádza z meštianskych domov z 2. pol. 15. stor. Vlk jednu z husí drží za krk, iné už ukrýva v kapucni.⁶⁵ Uvedená symbolika opätovne zvýrazňuje protiklad medzi zlom a dobrom. Už sv. Ambróz nadväzuje na všeobecný strach pred vlkom, ktorý urobí človeka nemým. Nabáda nad opatnosťou pri heretikoch, ktorí môžu človeka zbaviť hlasu. Navonok podľa neho vyzerajú ako ľudia, v ich vnútri je však zviera.⁶⁶ Vlk bol pre bežného človeka ľahko predstaviteľným ohrozením, čo sa odrazilo i v náboženských zápasoch (vlk klame a zvädza ľud). V kresťanskom vyjadrovaní tak po boku oviec a husí získava vlk väčšiu váhu, vyniká pri svojich obetiach.

Je otázne, do akej miery bol ochotný prijať tieto predstavy ľud, spoločnosť so zaužívaným ústnym odovzdávaním tradícií. Kresťanské kázanie o diabolskom vlkovi mohlo v istom zmysle zodpovedať niektorým predstavám, ktoré boli prítomné v ľudovej viere. Z mladšieho obdobia už pochádzajú v ľudovej kultúre časté doklady, v ktorých vlk vystupuje ako zlé svedomie spoločnosti. V ľudovom jazyku používanie obrazných vyjadrení a prirôvaní zároveň priamo dokladá vzťah k vlku.⁶⁷ Rozdiel medzi pôvodným a novým významom, poznačeným rôznymi vplyvmi, je postrehnuteľný. Vlk však úplne neopustil svoju prvotnú úlohu a v ľudovej kultúre prežili niektoré staré prvky. V stredoveku bol zvieraťom, ktoré v sebe zahrňovalo viac významových rovín. V predkresťanskom duchovne sledoval človeka od narodenia až po smrť. Jeho postavenie zvyrazňuje dôležitá úloha v symbolike (najmä v porovnaní s inými zvieratami). Vlk súčasne presahuje hranice sveta prírody a žije rovnako v mytologickej sfére. Ako predmet kultu zastával významnú úlohu v náboženských predstavách, ktoré tvorili základ postupne pretváraného vedomia. Protiklad medzi slovanským a kresťanským vlkom vzniká pri porovnávaní prameňov, ktoré odrážajú zápas prežívajúcej ľudovej kultúry a nastupujúceho nového duchovného prúdu. Niekoľko príkladov z týchto vzťahov tvorí však iba zlomok z predstáv človeka minulosti.

Mgr. Pavol Maliniak; Katedra plánovania a tvorby krajiny, Fakulta ekológie a environmentalistiky
Technickej univerzity, Kolpašská 9B, 969 01 Banská Štiavnica (maliniak@nextra.sk)

Mgr. Bohdan Ulašin; Katedra romanistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského,
Gondova 2, 818 01 Bratislava (bohdan.ulasin@pobox.sk)

⁶³ ROYT, J. - ŠEDINOVÁ, H.: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii, Praha 1998, s. 159-160.

⁶⁴ SMETÁNKA, Z.: Ad lupum predicantem. Reliéf pozdně gotického kachle jako historický pramen. Archeologické rozhledy, č. 3, roč. 35, 1983, s. 322-323; MĚŘÍNSKÝ, Z.: Iterum „Ad lupum predicantem“. In: Život v archeologii středověku, Praha 1997, s. 459-462.

⁶⁵ SMETÁNKA, Z.: Ad lupum..., s. 321, obr. 2; MÁCELOVÁ, M.: Gotické kachľové pece z banskobystrickej radnice. Archaeologia historica 24, 1999, s. 416, obr. 7/5.

⁶⁶ FORSTNER, D.: Die Welt..., s. 299-300.

⁶⁷ R. 1640 (Trenčín) vyjadruje opilstosť: *musime se vzdicki ozierati yako wlk?* R. 1742 (vydané v Košiciach) prirovnávanie k nenásytosti: *tak hrozny mezy nima hlad panowal, že matky a ženi mordowali swe vlastné deti a gé sobě warili, pekli a gako wlci hltali*. SKLADANÁ, J.: Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období, Bratislava 1993, s. 90-91. V slovenčine je doložených viac ako 50 slovných spojení, vyjadrujúcich obavy z vlka. Časť z nich má starý pôvod (z latinského stredoveku, iné viac súvisia s ľudovými predstavami). Napr. *Nahnevaj vlka, zabije ti žriebä.*; *Sedliak v hore, vlk vo dvore.*; *Neštekaj tol'ko, lebo si vlka z hory vyštekáš*. ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia, Bratislava 1975, s. 145, 208, 449.

Summary

Wolf in the Medieval Culture in Slovakia

Pavol Maliniak - Bohdan Ulašin

The role of wolf in the medieval folk culture is an important part of animal concepts in the thinking of medieval people. The Slovak name for wolf – *vlk* comes from the Old Slavonic *vlъkъ* and this from Proto-Slavonic *vbьlkъ*. The word itself comes from a very old indoeuropean name for a wild animal.

The expression folk culture covers in this case all the area of non-Christian ideas about the wolf. Apart from the great masses of the population we include the society of warriors and the aristocracy here as well. The first records of the wolf in Slovakia come from the ecclesiastical environment. In the 869 and 973-974 records the wolf represents “paganism” and the sheep “Christianity” which is a well-known biblical allegory. The ecclesiastical sources from the 9th and 11th century say that the Great Moravian emperor Svatopluk used to kill as if he had been a wolf and he was half an animal because of his cruelty. A different comparison of the wolf with the rulers comes from Slavic environment. Boyan – the Prince of Bulgaria (10th century) and the fabulous Prince of Kievan Rus Vsheslav (12th century) would assume a wolf’s form and as magicians they had a great power. According to these images the werewolf was unbeatable in the combat but it was not a devil.

The wolf had an important role while carrying out the rites. The Great Moravian legal documents already penalized severely the traditional oaths. In the letter of the Archbishop of Salzburg from 900 there is a mention about the non-Christian oath on the dog or wolf still in use which was probably to cause damage to the reputation of the Moravians in the eyes of the pope. The dog and the wolf were the guardians of the other world. They enjoyed great respect as the animals that used to foretell the death.

The sources do not document wolf hunting in the Middle Ages. The gamekeepers (*custodes silvarum*) hunted them only occasionally. Some old ideas were the reason why. There is a mention dating even from the modern times that people did not want to kill the wolf because they were afraid of the revenge of other wolves. The word wolf did not use to be misused. The place names related to wolf are rare. Some streams can be put into this category (12th – 14th century).

Slovak first names, derived from wolf, are documented in the written sources from the 9th century. The use of these names gradually decreases in the 13th century. Many varieties of the names with the base *vlk-* or *vlč-* stand out in comparison with the first names derived from other animal species. E.g. Vlčina, Vlčík, Vlčo, Vlk, Vľkan, Vľkas, Vľkina, Vľkoslav. Bearers of these names used to be above all castle soldiers (*iobagiones*). They also figure among villeins and nobility even among priests. Children were given these names to protect them from evil spirits. This way of magic protection was preserved in the Slavic folklore for quite a long time in some areas. Anyway these names appear most frequently in the environment where the old fight traditions were maintained. We can thus consider these names to express the power and the personal fight of their bearers.

The records of breeding of a tame wolf come as late as from the late Middle Ages. The period representation of the wolf appears in the urban environment in the 15th century – the false preacher and his deceived geese. Anyway it is not clear what was the impact of this image on the people’s ideas like. Later on the wolf finally got the negative human qualities. This perception has been maintained till our times.